

A stylized black and white graphic of a globe, showing the continents of Europe and Africa. The globe is partially obscured by the text 'STUDIA GEOHISTORICA'.

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 05|2017 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska,
Tomasz Panecki, Mateusz Zawadzki, Tomasz Związek (sekretarz redakcji)

Redakcja działu Atlas Fontium

Arkadiusz Borek, Marek Stoń

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

Hanna Grygielska-Michalak, Julia Szotysek, Paweł Kucypera, Karolina Frank, autorzy

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 5

Katarzyna Błachowska, Hennadij Boriak, Jarosław Centek, Robert Ištók, Andrzej Janowski, Tomasz Jaszczóft,
Jolanta Korycka-Skorupa, Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Łojko, Henryk Olszar, Marta Piber-Zbieranowska,
Zbigniew Podgórski, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Marek Sobczyński, Izabela Sołjan, Michał Targowski,
Michał Zwierzykowski

Redakcja map

Tomasz Panecki, autorzy

Adres Redakcji

Zakład Atlasu Historycznego
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa

Strona internetowa

studiageohistorica.pl
Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym
Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: fragment *Mapy topograficznej wojskowej i statystycznej części Wielkopolski [...]*,
skala: ok. 1:75 000, 1807–1812, Archiwum Państwowe w Poznaniu (sygn. M.w.36), Biblioteka Raczyńskich
w Poznaniu (sygn. M II 797)

Skład i łamanie: Konrad Byzdra

© Copyright by PTH & KUL

ISSN 2300-2875

Nakład 130 egz.

Warszawa 2017

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Stanisław Arnold

Geografia historyczna, jej zadania i metody (Wstęp)

(uwagi wstępne: Tomasz Siewierski, opracowanie: Marcin Morawiec) 7

Jan Śniadecki

O Mappie Krajowej

(uwagi wstępne: Beata Konopska, opracowanie: Michał Bąk, Beata Konopska) 20

Artykuły • Articles and theses

Tomasz Związek, Tomasz Panecki

Osadnictwo ołęderskie w badaniach nad rekonstrukcją szesnastowiecznego zalesienia
na przykładzie okolic Nowego Tomysła

The Usage of 18th c. Dutch-type Settlement in the Context of Afforestation Reconstruction

for Early Modern Times on the Example of Nowy Tomysł Vicinities 29

Kamil Nieścioruk

Z problematyki kartograficznej wizualizacji danych historycznych
na przykładzie zachodniogalicyskich cmentarzy wojennych

Cartographic Visualisation of Historical Data

on the Example of the Western Galicia War Cemeteries 63

Zbigniew Babik

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes 79

Alexey A. Frolov

Creating Large-Scale Historical Maps in Russian Historiography (20th–21st Centuries).

Methodical Approaches

Tworzenie wielkoskalowych map historycznych w rosyjskiej historiografii XX i XXI w.

Aspekty metodyczne 94

Ewelina Siemianowska

O przewłokach raz jeszcze

Once more on the Subject of Portages 115

Henryk Rutkowski

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358 140

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Średniowieczne i wczesnonowoczesne młyny ziemi liwskiej (Młyny na Czerwonce)
Medieval and Early Modern Times Mills of the Liw Area (Mills on the River Czerwonka) 156

Agata Mirek

Female Orders and Congregations in Poland in the 19th and 20th Centuries
Zakony żeńskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku 176

Piotr Eberhardt

Polskie Imperium Słowiańskie według map Stanisława Wendekera z 1939 r.
i Konfederacji Narodu z 1941 r.
The Polish Slavonic Empire according to the Maps of Stanisław Wendeker of 1939
and the Confederation of the Nation of 1941 190

Atlas Fontium

Atlas Fontium
(Marek Stoń) 201

Ewa Kobylińska

Admisje notarialne w diecezji płockiej u schyłku średniowiecza
Admissions of Notaries Public in the Diocese of Płock in the Late Middle Ages 204

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza, red. S. Moździoch, K. Chrzan,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015 (Spotkania Bytomskie VIII)
(Rafał Kubicki) 223

Urszula Sowina: Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background
until the Mid-16th Century, Frankfurt am Main 2016
(Katalin Szende) 226

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny / Archaeology and Airborne Laser Scanning
of the Landscape, ed. M. Gojda, J. John i in., Plzeň 2013
(Grzegorz Szalast) 234

Joanna Plit: Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany, Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2016 (Prace Geograficzne, 253)
(Jan A. Wendt) 240

Edward Brooke-Hitching: The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps,
SIMON & Schuster, London i in. 2016
(Lucyna Szaniawska) 243

Słownik wsi śląskich w średniowieczu, vol. 1: Powiat lubiński, red. Dominik Nowakowski, authors: Dagmara Adamska, Agnieszka Latocha, Dominik Nowakowski, Aleksander Paroń, Marcin Siehankiewicz, Robert Sikorski, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2014
(Joachim Stephan) 249

Bożena Degórska: Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016
(Urszula Myga-Piątek) 252

Janusz Szyszka: Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków 2016 (Maiestas – Potestas – Communitas, 5)
(Bohdan Smereka) 260

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Interdyscyplinarne Seminarium Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XIX do początku XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r.
(Dariusz Brykała) 275

Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.
(Łukasz Musiaka) 277

„Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Toruń–Grudziądz, 13–15 października 2016 r.
(Jerzy Ostrowski) 282

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.
(Jarosław Suproniuk) 287

XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki Społeczne” – Kraków, 21–23 września 2016 r.
(Michał Gochna) 295

39. Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna „Wizualizacja kartograficzna w nauce i praktyce” – Zwierzyniec, 26–28 września 2016 r.
(Kamil Nieścioruk) 297

Tematyka historii kartografii na konferencji kartograficznej w Zwierzyncu w dniach 26–28 września 2016 r.
(Lucyna Szaniawska) 299

Spis treści

Seminarium „Historia środowiskowa. Teoria i praktyka” – Warszawa, 23 listopada 2017 r. (Michał Słomski)	304
--	-----

Pro memoria

Andrzej Tomczak (1922–2017)	307
-----------------------------------	-----

* * *

Instrukcja dla autorów • Guidelines for Authors	309
---	-----

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

Henryk Rutkowski

W roku 1863 Jan Tadeusz Lubomirski wydał w *Kodeksie dyplomatycznym księstwa mazowieckiego* dokument z 1358 r., który zawiera porozumienie ustalające granicę między księstwem Siemowita III a należąca do Litwy księstwem grodzieńskim Kiejstuta. Dokument został opublikowany według kopii, którą zawiera transumpt biskupa płockiego Stanisława z 1434 r.¹ Przedruk pierwszego wydania znalazł się następnie w *Iura Masoviae terrestria*². Trzecią edycję – tym razem na podstawie oryginału przechowywanego w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie – zawiera trzecia część *Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza* z 2000 r. Wydawcy uznali jednak, że dokument z Biblioteki Czartoryskich jest fałszyfikatem, ponieważ jego piśmo pochodzi z pierwszej połowy XV w.³

Zagadnienie wynikające z dokumentu interesowało już w różnym stopniu stosunkowo wielu historyków, ale nie zamierzam tutaj zestawiać literatury przedmiotu, a jedynie wskazać na kilka tytułów. Według informacji Henryka Paszkiewicza przed drugą wojną światową na seminarium Oskara Haleckiego na Uniwersytecie Warszawskim napisana została praca E. Steinhardtówny pt. *Granica mazowiecko-litewska w XIV i XV w.* (rękopis z 1927 r.). Z kilku zdań tej wiadomości wynika, że autorka przedstawiła na mapie prawdopodobny przebieg granicy z 1358 r. wzdłuż następujących rzek: Netty, Biebrzy, Berezówki, Sokołdki, Supraśli oraz

Niewodnicy⁴. Sporo uwagi poświęcił tej granicy Gotthold Rhode w opracowaniu z 1955 r. dotyczącym wschodniej granicy Polski do XIV w.⁵ Nowe ujęcie zagadnienia w powiązaniu z głównym tematem książki o dziejach granicy mazowiecko-krzyżackiej między Pisą a Biebrzą przedstawiła w 2013 r. Elżbieta Kowalczyk-Heyman⁶. Badaczka uwzględniła wcześniejszą literaturę przedmiotu, ale nie mogła wykorzystać ważnego artykułu Aleha Lickiewicza z 2012 r.⁷ Ja zapoznałem się z tym opracowaniem dzięki uprzejmości dr. Tomasza Jaszczolta. Należy zaznaczyć, że obecna wiedza dotycząca tej granicy, okoliczności jej powstania, przebiegu i późniejszej trwałości jest przeważnie dokładna i ugruntowana. Nasuwa się jednak potrzeba dokonania korekty szczegółów, uściśleń i uzupełnień w odniesieniu do podstawowych informacji, które zostaną tu powtórzone. Taki jest też cel niniejszego artykułu.

Podważenie autentyczności dokumentu z 1358 r. przez jego wydawców podzieliło historyków interesujących się tematem – jedni zgodzili się z nową tezą, a inni pozostali przy wcześniej panującym poglądzie. Kazimierz Pacuski opowiedział się za tym, że dokument jest fałszyfikatem sporządzonym przed 1434 r., a jako argument dodał nieobecność wśród występujących w tekście osób kasztelana wiskiego oraz

¹ *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego* [dalej: KDKM], wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 80, s. 72–74.

² *Iura Masoviae terrestria* [dalej: IMT], t. 1, oprac. J. Sawicki, Warszawa 1972, nr 16, s. 19–20.

³ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza* [dalej: NKDM], cz. 3, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś we współpracy z J. Piętką, Warszawa 2000, nr 24, s. 30–32.

⁴ H. Paszkiewicz, *Z dziejów Podlasia w XIV wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 42 (2), 1928, s. 232, przypis.

⁵ G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Köln–Graz 1955, s. 212–217.

⁶ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Pisą a Biebrzą)*, Warszawa 2013.

⁷ А. Піцкевіч, *Гародня і Гарадзенскі раён у другой палове XIII–XIV ст.: назва і межы*, в: *Гарадзенскі палімпсест 2012*, ред. А.Ф. Смаленчук, Н.У. Сліж, Гродна 2013, s. 10–59.

brak wzmianki o zgodzie króla Kazimierza Wielkiego na zawarcie układu. Zarazem jednak historyk ten wyraził przypuszczenie, że w kancelarii mazowieckiej istniała zapiska z datą 1358 r. i imionami uczestników zjazdu, na której oparto podrobiony dokument przypisany Kiejstutowi⁸. Za tezę o falsyfikacie kilkakrotnie opowiadała się Elżbieta Kowalczyk-Heyman, a jej pogląd – zbliżony do przekonań Pacuskiego – najlepiej streszcza zdanie: „Uznając zachowany dokument za formalny falsyfiikat, nie można odrzucić możliwości, że do jego sporządzenia wykorzystano istniejące w kancelariach książąt płockich i mazowieckich opisy tej części granicy i jakąś zapiskę o zawarciu ugody lub nawet akt tejże ugody”. W konsekwencji autorka uznała podpisanie porozumienia mazowiecko-litewskiego w 1358 r. za pewne i nie miała wątpliwości, że opisana w dokumencie granica odpowiada ówczesnemu uzgodnieniu. Jak czytamy w dalszej części tekstu Elżbiety Kowalczyk-Heyman, odmienne stanowisko zajął Józef Śliwiński: „Wychoząc z ewidentnego faktu, że dokument, który dotrwał do naszych czasów, jest falsyfikatem sporządzonym przed 1434 r., zanegował zawarcie samego porozumienia”⁹.

Na moją prośbę z dokumentem przechowywanym w Bibliotece Czartoryskich zapoznał się dr Franciszek Sikora, za co wyrażam mu tutaj serdeczne podziękowanie. Według jego opinii pismo może odpowiadać rokowi 1358, więc pod względem paleograficznym nie ma przeszkód, by uznać je za oryginał. W związku z tym opinię Stanisława Kurasia i Ireny Sułkowskiej-Kuraś, znaczącą od kilkunastu lat w badaniach obejmujących tytułowy temat, można oddalić jako nieuzasadnioną. Franciszek Sikora znalazł ponadto sporo błędów w opublikowanej przez Kurasiów transliteracji, zwłaszcza w pisowni nazw

własnych, ale należy zaznaczyć, że niedokładności te nie zmieniają sensu wyrazów. Za autentycznością dokumentu opowiada się w swoim artykule także Aleh Lickewicz. Pogląd ten oparł na analizie paleograficznej, w której szczegółowo zestawił litery z trzech rękopisów: oprócz dokumentu Kiejstuta uwzględnił dokument unii krewskiej z 1385 r. oraz akt ugody Witolda ze Skirgiełłą zawartej w 1389 r.¹⁰

W sprawie sytuacji politycznej, która umożliwiła umowę o granicy między Mazowszem a Litwą, należy wskazać następujące fakty. 27 grudnia 1355 r. Siemowit III, który po śmierci brata Kazimierza (26 listopada 1355 r.) stał się jedynym księciem panującym na Mazowszu, zawarł w Kaliszu nowy układ lenny z Kazimierzem Wielkim. Król Polski miał pod swoją władzą cztery ziemie mazowieckie, które przypadły mu po śmierci księcia płockiego Bolesława III, poległego 20 sierpnia 1351 r. pod Mielnikiem podczas wyprawy polsko-węgierskiej przeciwko Kiejstutowi¹¹. Na podstawie wspomnianego układu Siemowit otrzymał *cum pleno dominio* na trzy lata grody Zakroczym i Wiznę z ich okęgami. Wśród zobowiązań księcia wymienione było świadczenie pomocy, gdyby król chciał rozbudować gród wiski. Równocześnie Siemowit został zobowiązany do służby wojskowej w razie działań wojennych polskiego monarchy oraz do nieodstąpienia od niego w żadnym układzie z kimkolwiek, a zwłaszcza z Litwinami¹². W owym 1355 r. Kazimierz Wielki zorganizował przeciwko Litwie wyprawę, ale już w drugiej połowie następnego Polska zawarła z pogańskim sąsiadem jakiś układ, w wyniku czego zapanował dłuższy

¹⁰ А. Ліцкевіч, *Гародня*, s. 14–27.

¹¹ *Początki Warszawy. Spojrzenie po 700 latach*, red. H. Rutkowski, Warszawa 2015, mapa na s. 32.

¹² NKDM, cz. 2, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 338–340; A. Swieżawski, *Polityka mazowiecka Kazimierza Wielkiego*, „Rocznik Mazowiecki”, 3, 1970, s. 175–179; J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intyulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012, s. 75, 81–87.

⁸ K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze”, 40, 2002, s. 173–174.

⁹ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 265.

pokój. Pokojowe sąsiedztwo umocniło się w czerwcu 1358 r., gdy Kazimierz Wielki w otoczeniu dygnitarzy z całej Polski przebywał na pograniczu ziemi lubelskiej z państwem litewskim i prowadził bliżej nieznanne rokowania. Uprzednio, w 1357 r. król wysunął sprawę chrztu Litwy. Początkowo panujący w tym państwie ród Giedyminowiczów odniósł się do tej inicjatywy pozytywnie i w lipcu 1358 r. – w odpowiedzi na list cesarza Karola IV i zabiegi Kazimierza Wielkiego – jeden z książąt litewskich przybył do Norymbergi. Wkrótce jednak, gdy warunki wysunięte przez wielkiego księcia Olgierda (oddanie Litwie części Prus) zostały odrzucone przez zakon krzyżacki, idea upadła¹³. Podsumowując, sytuacja polityczna w sierpniu 1358 r. sprzyjała uregulowaniu spraw spornych na pograniczu mazowiecko-litewskim, między ziemią wiską wraz z powiatem goniądzkim z jednej strony a terytorium grodzieńskim z drugiej.

W tym miejscu wypada bliżej przyrzeć się temu pograniczu, zaczynając od środowiska naturalnego. Najpierw należy zaznaczyć, że odległość w linii prostej między Wizną a Grodnem wynosi 110 km, a między Goniądzem a Grodnem – niespełna 80 km. Główną rzeką jest tutaj Narwę, przepływająca przez południową część omawianego obszaru, na którym mieszczą się jeszcze w całości jej dwa większe prawe dopływy – Supraśl (daw. Sprząśła) oraz Biebrza (daw. nazywana także Bobrą). Supraśl stanowi przedłużenie równoleżnikowego biegu Narwi od wschodu, a Biebrza otacza trzon obszaru od północy i zachodu. Wszystkie te trzy rzeki ze swymi mniejszymi dopływami stanowiły w średniowieczu arterie wodne, które mogły wyznaczać kierunki postępowania osadnictwa. Wiazały one ten obszar z Mazowszem, a nie z Rusią Czarną, należącą w XIV w. do Litwy

i objętą dorzeczem Niemna, którego lewo-brzeżna część jest tutaj znacznie mniejsza od dorzecza Narwi. Jako ważniejsze dopływy Niemna należy wymienić płynącą od południa Świsłocz oraz uchodzącą poniżej Grodna Łosośnię. Osobnej wzmianki wymaga teren między prawymi dopływami Biebrzy – Nettą i Ełkiem (daw. Łekiem) – zajmowany dawniej przez Jaćwież i związany rzekami z Mazowszem. W XIV w. był przedmiotem sporu z państwem zakonu krzyżackiego w Prusach oraz obiektem zainteresowania Litwy.

Ogólnie rzecz biorąc, cały omawiany obszar pogranicza z niewielkimi wyjątkami pokryty był lasem. W puszczy tej znajdowało się wiele bagien, z których część zajmowała dużą powierzchnię (bagna lub mokradła zwano po polsku przeważnie bielami)¹⁴. Stałe osiedla znajdowały się na ogół tylko na obrzeżach puszczy: blisko Narwi i Biebrzy od strony Mazowsza, a w pobliżu Niemna – od strony litewskiej Rusi. Do niedoboru ludzi i osadnictwa przyczyniały się częste niszczące najazdy, w XIV w. litewskie i krzyżackie. Zachowane do naszych czasów ślady wcześniejszego osadnictwa (np. grodziska) są świadectwem zniszczeń sprzed tego stulecia¹⁵. Elżbieta Kowalczyk-Heyman uznała fakt „prawie całkowitego zniszczenia osadnictwa w łuku Biebrzy” do początku XIV w.¹⁶ Wydaje się, że Tomasz Jaszczółt przesadził nieco, pisząc o powiecie goniądzkim: „Jeszcze na początku XV w. było to prawdziwe pustkowie osadnicze, w którym

¹⁴ Przedstawienie elementów środowiska omawianego obszaru zob. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 56–89.

¹⁵ A. Kamiński, *Pogranicze polsko-rusko-jaćwiejskie między Biebrzą i Narwią*, „Rocznik Białostocki”, 4, 1963, s. 9, 11–24, 35; J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, 11, 1977, s. 8–11; G. Błaszczak, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań 1998, s. 33–78 (rozdział pt. *Najazdy litewskie na Polskę*); J. Śliwiński, *Wyodrębnienie się puszczy przynależnej do Grodna*, w: *Puszcze wielkoksiężęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007, s. 99–108; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 150–179, 193–196, 203–204, 208–209.

¹⁶ Tamże, s. 251.

¹³ H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 174–201; tenże, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1: *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa 1933, s. 397–404; J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław 1986, s. 95–98; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 265.

istniał tylko sam gród Goniądz i może trochę osad puszczańskich¹⁷. Pogranicze wykorzystywane było gospodarczo przez ludzi mieszkających na jego obrzeżach, ale eksploatacja ta miała w dużej mierze charakter sezonowy. Do puszczy szło się po miód, воск, ryby, mięso, skóry i runo leśne; wypasano tam zwierzęta hodowlane, koszone trawę na siano i brano drewno. Jeżeli uprawiano gdzieś rośliny jadalne, to system żarowy skutkowało przenoszeniem się osadników. W czasowych siedliskach chronili się zbiegowie i inni ludzie luźni (według określeń z XV–XVI w. ludzie swawolni, hultaje, wałęsy). Z reguły osadnictwo puszczańskie składało się z osiedli jednodworczych.

Wzdłuż dróg lądowych i wodnych przemieszczali się przez pogranicze ludzie z dalszych stron – w celach pokojowych lub wojennych. Drogi prowadzące przez tereny podmokłe i bagienne przez wiele stuleci stwarzały jednakowe trudności – tak samo w średniowieczu, jak i w wieku XVIII. Oto dwa przykłady opisu dróg z 1784 r. Od wsi parafialnej Dolistowo nad Biebrzą „Rayrod kościół parafialny [...] odległy dla jazdy siedem mil, a dla pieszego przez biele i rzeki o trzy mili”. „[...] z Białegostoku do Goniądza letnią drogą, niewiele zakładając popasu, najmniej godzin czternaście jazdy dla złej drogi, [...] zimową zaś nieco więcej nad godzin ośm¹⁸. Z krzyżackich opisów dróg (*Weggeberichte*) na omawianym obszarze najwięcej zainteresowania budzi pochodzący z 1396 r., a dotyczący trasy z Wizny do Grodna, która prowadziła głównie wzdłuż rzek. Nie wymieniono w nim żadnej osady przed Świsłoczą, a raz wspomniano o „mostach”, czyli o groblach lub drogach moszczonych drewnem¹⁹. Dokładne

omówienie tej krzyżackiej wyprawy przez Elżbietę Kowalczyk-Heyman²⁰ wymaga jednej uwagi: autorka błędnie interpretuje cyfry rzymskie, wskutek czego przypisuje Krzyżakom inne, niż podawali, oszacowanie odległości – z dokładnością do pół mili zamiast do jednej mili, i to w przybliżeniu. Niestusne jest twierdzenie, że „użyta dla określenia długości łacińska litera *j* oznacza połowę miary długości²¹, ponieważ gdy jedynek oznaczano w liczbach literą *i*, końcówce *i* pisano w kursywie jako długie *j*, a więc *ijj* oznaczało ‘3’, a nie ‘2,5’²².

Od zachodu, z Mazowsza wchodziła do puszczy ludność polska, a od wschodu, z państwa litewskiego wchodził Rusini. Pochodzenia etnicznego oczywiście nie można utożsamiać z poddaństwem wobec określonej władzy państwowej. Tylko mieszkańcy stałych osiedli mogli być obciążeni stałymi powinnościami i daninami, a to decydowałoby, że zasiedlony teren należy do danego państwa. W puszczańskim pograniczu tego nie było, mogły się zdarzać tylko jakieś sytuacje nadzwyczajne. Skoro wiadomo, że istniały gdzieś konstrukcje drogowe prowadzące przez mokradła (groble, gacie, mosty), to być może sięgali tam wysłannicy z jakiegoś grodu, raczej bliższego niż odległego. Mogły więc istnieć w puszczy siedziby ludzi związanych ze stroną mazowiecką albo litewską, ale przed ustaleniem granicy między sąsiednimi państwami pogranicze w sensie politycznym było bezpańskie.

Z wymienionych powodów nie mogę uznać, że w pierwszej połowie XIV w. ziemie Mazowsza sięgały okolic Grodna. Elżbieta Kowalczyk-Heyman kilkakrotnie wyrażała opinię, że aż do 1358 r. granica Mazowsza z Litwą szła albo działem

¹⁷ T. Jaszczółt, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Sleszyński, Białystok 2005, s. 46.

¹⁸ *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyżyński i dekanat augustowski*, oprac. W. Wernerowa, Warszawa 1996, s. 21, 167.

¹⁹ A. Kamiński, *Pogranicze*, s. 8 i mapa na s. 12.

²⁰ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 100–103.

²¹ Zob. recenzję: taż, J. Śliwiński, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkksiążęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, *Olsztyn 2010*, „Kwartalnik Historyczny”, 119 (3), 2012, s. 608.

²² A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 155.

wodnym Biebrzy i Niemna, albo górna Biebrza, tj. około 12–15 km od Grodna²³. Punktem wyjścia do tej opinii jest list książąt Siemowita II i Trojdena I oraz biskupa płockiego Floriana do papieża Jana XXII napisany 25 sierpnia 1325 r. w Płocku. Zawiera on prośbę, by papież unieważnił rozejm między zakonem krzyżackim a „królem Litwinów”, który zawarty został za pośrednictwem legatów papieskich i miał obowiązywać od października 1324 r. przez cztery lata. W piśmie tym wyszczególnione zostały skutki najazdu litewskiego księcia Dawida z Grodna na Mazowsze, do którego doszło w listopadzie poprzedniego roku: zabójstwa, zniszczenia, grabież i uprowadzenia ludzi z podaniem liczb. Poza tym nazwano oszustwem obietnicę Litwinów, że w ciągu tych czterech lat przyjmą chrzest, i zawiadamiano o rozbudowie umocnień Grodna, które leży dwie mile od granic Mazowsza (*ad duas leucas*)²⁴. Przekonująca jest opinia Józefa Śliwińskiego, że autorzy listu chcieli ukazać grozę swego położenia, aby papież pozwolił Krzyżakom na zerwanie pokoju z Litwą²⁵. Bliskość pogańskich wrogów miała ten obraz potęgować. Słowa o dwumilowej odległości granic Mazowsza od Grodna – zawarte w liście o zasięgu ponadpaństwowym – można uznać jedynie za zgłoszenie przez Mazowsze roszczenia do posiadania takich granic. Ponieważ jednak puszczańskie pogranicze nie należało także do Litwy, sformułowanie tego roszczenia da się ocenić jako słowa częściowo zgodne z rzeczywistością. W nieścisłości tej widzę podobieństwo do prośby o dyspensę, którą do tego samego papieża skierowali

wcześniej Trojden I i jego zięć – książę cieszyński Kazimierz (wynika to z bulli z 19 sierpnia 1324 r.). Użyli oni wówczas nieprawdziwego argumentu o swym współdziałaniu w obronie chrześcijan, bo chociaż ich walki z Litwinami były faktem, to jednak toczyli je osobno i w różnym czasie²⁶.

Zawarty w 1343 r. mazowiecko-krzyżacki układ graniczny mógł nawiązywać do roszczeń Mazowsza z 1325 r.²⁷ Zapisane w nim stwierdzenie, że wspólna granica biegnie do źródeł Biebrzy, miało wymiar postulatyczny nie tylko dla zakonu, o czym pisze Elżbieta Kowalczyk-Heyman²⁸, lecz także dla Mazowsza. Argumentem za uznaniem rzeczywistego istnienia granicy księstwa mazowieckiego na górnej Biebrzy nie może być między państwowy charakter umowy, ponieważ Litwa w niej nie uczestniczyła²⁹.

Dokument stanowiący główny temat tego artykułu został wystawiony 14 sierpnia 1358 r. w Grodnie³⁰. Jego wystawcą był książę litewski Kiejstut Giedyminowicz, a odbiorcą – książę mazowiecki Siemowit III, lennik Kazimierza Wielkiego (z tekstu wynika, że w grodzieńskim zjeździe nie uczestniczył). Najkrótsze streszczenie dokumentu może być takie: Kiejstut zawiera z Siemowitem układ, który ustala granicę między ziemiami Litwy i Mazowsza na podstawie tego, co stwierdzili pełnomocnicy obu stron.

Kiejstut jako książę trocki był władcą zachodniej części Wielkiego Księstwa Litewskiego i drugą osobą w państwie po starszym bracie Olgierdzie³¹. Oryginał dokumentu opatrzony był pieczęcią wystawcy, która jednak nie zachowała się, ale została opisana w transumpcie z 1434 r.³²

²³ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 250–251 oraz mapy na s. 254 i 261.

²⁴ NKDM, cz. 2, nr 178; G. Błaszczyk, *Dzieje*, s. 60–61, 88, 93–94; G. Myśliwski, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku)*, Warszawa 1999, s. 78–79; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne (połowa XIII–połowa XIV w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pultusk 2006, s. 239–240.

²⁵ J. Śliwiński, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkoksiążęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010, s. 30–31.

²⁶ NKDM, cz. 2, nr 170. Por. G. Błaszczyk, *Dzieje*, s. 61, 136.

²⁷ NKDM, cz. 2, nr 259.

²⁸ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 260–261.

²⁹ Por. A. Ліцкевіч, *Гародня*, s. 13.

³⁰ NKDM, cz. 3, nr 24. W przypisach objaśniających, które dotyczą osób ze strony litewskiej, są błędy.

³¹ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999, s. 196–200.

³² KDKM, s. 74.

Kiejstut oświadcza w tekście, że zawiera porozumienie z Siemowitem za radą i zgodą książąt: wielkiego księcia litewskiego Olgierda, księcia Jawnuty, księcia Koriata i księcia Jerzego, a także innych starszych książąt. Jawnuta i Koriat byli braćmi Kiejstuta, a Jerzy – jego bratankiem, lecz nie wiadomo, czy był synem Koriata, czy Narymunta³³. Tekst dokumentu litewskiego, choć mógłby być spisany po rusku, ze względu na odbiorcę jest łaćniński, a wyszedł spod ręki kogoś, kto dobrze znał język polski, na co wskazuje pisownia nazw geograficznych. Dokument kładzie nacisk na to, że obie strony uznały potrzebę wyznaczenia granicy i że jej przebieg został uzgodniony.

Oto początkowa część dokumentu w tłumaczeniu polskim: „My Kiejstut, książę Litwinów, pan trocki, grodzieński itd. wiadome czynimy [...], że gdy między nami z jednej strony a wspomniałym księciem, panem Siemowitem synem Trojdena, księciem Mazowsza, naszym szczególnym przyjacielem i drogim bratem z drugiej strony powstały jakieś spory czyli właśnie w przedmiocie pewnych szkód ponoszonych przez naszą ziemię Litwę i tegoż księcia Siemowita ziemię mazowiecką, a właściwie z powodu jeszcze nieustalonych i nieoznaczonych granic między naszą ziemią Litwą i dystryktem grodzieńskim a rzeczonoego księcia Siemowita³⁴ ziemią mazowiecką i dystryktem wiskim mianowicie i goniądzkim, pragnąc wreszcie owe spory, właśnie i kontrowersje uśmierzyć i zakończyć przyjacielskim pojednaniem [...] my z rzeczonym księciem Siemowitem zdaliśmy się wzajemnie na sąd rozjemców z obu stron [...]”.

Trzy jednostki terytorialne, które różniły się swoim statusem, określone są w dokumencie tym samym słowem *districtus*. Przyjęte tutaj rozróżnienie na ziemię wiską i należącej do niej powiat goniądzki ma

poświadczenie z lat 1382 i 1401³⁵. Skoro w akcie rozgraniczenia dwa dystrykty – wiski i goniądzki – wymienione są jako równorzędne, to znaczy, że oba sąsiadowały z dystryktem grodzieńskim. Wydaje się pewne, że do Wizny należały osiedla nad równoleżnikowym biegiem Narwi i nad Supraślą (Tykocin, Złotoria i Popielowe Siedlisko) oraz teren na południe od tych rzek. Pozostała, znacznie większa część obszaru po stronie mazowieckiej tworzyła powiat goniądzki. Przed 2 grudnia 1382 r. wymienioną część ziemi wiskiej oddzielono na obszarze rozgraniczenia od tego okręgu i przyłączono do kasztelanii nowogrodzkiej (późniejszej ziemi łomżyńskiej). W podanym dniu w Brodnicy Siemowit IV zastawił Krzyżakom ziemię wiską, a trzy dni później w Płońsku Janusz I potwierdził dokumentem dokonanie rozgraniczenia tej ziemi od należącej do niego kasztelanii nowogrodzkiej, w której znajdowała się Złotoria³⁶.

Dokument Kiejstuta wymienia wszystkie osoby wybrane na rozjemców lub raczej na pełnomocników (*tamquam super-arbitros et fideles mediatores*). Obie strony miały po pięciu przedstawicieli. Na czele grupy litewskiej stał książę Patryk, który wymaga tu objaśnienia opartego na dawniejszych ustaleniach Henryka Paszkiewiczza i nowszych Jarosława Nikodema³⁷. Nosił on litewskie imię *Patirg*, które w źródłach pisanych po łacinie zostało przekształcone w *Patryk* i tak przyjęte w historiografii. Jego ojciec Kiejstut wydzielił mu ze swej dzielnicy trockiej Grodno z okręgiem, ale zachował prawa zwierzchnie i dlatego w 1358 r. tytułował się panem Grodna. Patryk miał księstwo grodzieńskie w 1356 r. i panował w nim

³⁵ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 213.

³⁶ IMT, t. 1, nr 27; J. Grabowski, *Dynastia*, s. 101. Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 266–267.

³⁷ H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938, s. 37–40, 285, 299–302; J. Nikodem, *Patirg (Patryk?) Kiejstutowicz czy Patryk Narymuntowicz? Próba identyfikacji księcia władającego Grodnem do 1365 roku*, „Genealogia”, 13, 2001, s. 138–145. Zob. także: G. Błaszczuk, *Dzieje*, s. 159; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 265, 271.

³³ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia* (wg indeksu).

³⁴ Imię opuszczone w NKDM, poprawka Franciszka Sikory.

do 1365 r. Poza tym jednym księciem w skład grupy litewskiej wchodziło czterech bojarów: Wojszwił, Ajksza, Oljezar i Waśko (Wasył) Kierdejewicz³⁸.

Pełnomocnikami ze strony mazowieckiej byli czterej kasztelanowie: czerski Mikołaj Okuń, raciąski Mroczo, sochaczewski Niemierza i kamieniecki Gotard, a piątym delegatem był sędzia sochaczewski Stefan³⁹. Choć sprawa granicy dotyczyła ziemi zarządzanej z Wizny, w grodzieńskich rokowaniach nie uczestniczył wieloletni kasztelan wiski Sławiec herbu Półkozic – urzędnik współpracujący zarówno z księciem Siemowitem III, jak i z królem Kazimierzem Wielkim⁴⁰. W przeciwieństwie do Kazimierza Pacuskiego uważam, że wcale nie musiał się on tam znajdować. Może właśnie wtedy toczyły się prace budowlane na grodzie w Wiźnie i potrzebna była tam obecność pana miejsca. Drugi zarzut, który Pacuski wysunął pod adresem dokumentu, to brak wzmianki o zgodzie króla na zawarcie układu. Również on jest jednak nieprzekonujący, ponieważ sprawa nie dotyczyła granicy Królestwa, ale granicy Mazowsza, gdzie w ziemi wiskiej Siemowit miał w tym czasie pełnię władzy; po wtóre, zobowiązanie lenne tego księcia zakazywało odstąpienia od króla, czyli przejścia na stronę nieprzyjaciela litewskiego, a w tym przypadku nic takiego nie miało się zdarzyć.

By wykonać swoje zadanie, pełnomocnicy wyjechali w teren, gdzie „dobrali sobie z obu stron osoby sędziwe, mające wiedzę i wiarygodne, z powodu przezorności i dla większego bezpieczeństwa”. Prawdopodobnie miały one pełnić podwójną rolę – przewodników i świadków. Mogli być pytani o to, do kogo należą znajdujące się gdzieś siedliska, kto wykorzystuje jakieś

barcie czy łąki itp. Uzyskane wiadomości o przynależności etnicznej ludzi mogły wpłynąć na decyzje pełnomocników, np. po której stronie granicy znajdzie się Popielowe Siedlisko. Rezultat opisany w dokumencie pokazuje, że granicę poprowadzono głównie wzdłuż rzek, przez niezasiedloną puszcę, gdzie nie trzeba było zważać na osady. Aleksander Kamiński określił to jako typowe rozgraniczenie terenów puszczańskich⁴¹.

Przytaczam tutaj tę część dokumentu, która bezpośrednio odnosi się do oznaczenia granicy i do jej przebiegu, przy czym wprowadzam korekty otrzymane od Franciszka Sikory – dotyczące pisowni imienia Siemowita i nazw geograficznych.

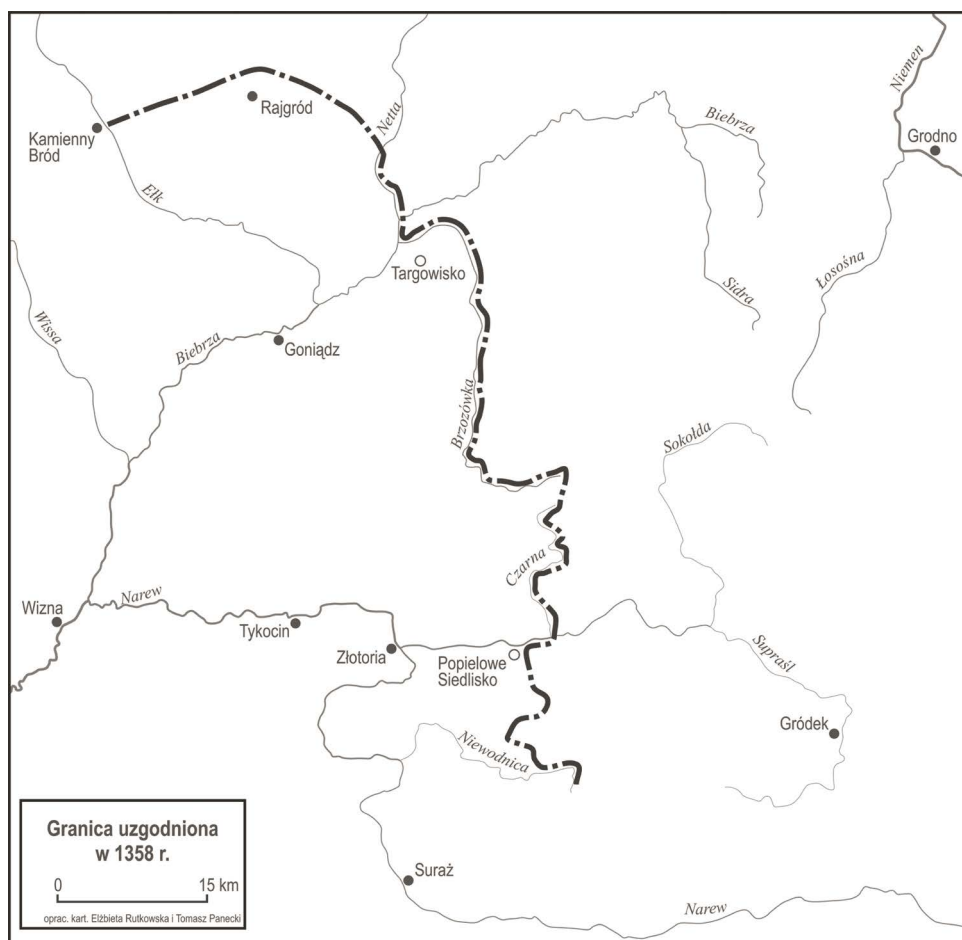
„Tandem prescripti nostri et ipsius ducis Semouithi mediatores assumptis sibi alterutrum senibus et antiquis personis scientificis et idoneis propter cautelam et maiorem tutelam ipsas gades seu limites inter terram Lithwanie et districtum nostrum Grodnensem et terram ipsius ducis Semouiti Mazouiensem et districtus eius, Wysnensem videlicet et Gonądzensem fecerunt et per loca atque flumina infrascripta signaverunt, graniciaverunt ac limitaverunt: Primo et principaliter incipiendo in wlgari a Kamony brod directe ad Raygrad et a Raygrad directe eundo per fluvium Metha et a Metha directe per fluvium Bebrza et a Bebrza directe ad Targouisko et a Targouisko directe eundo ad Vsczevelikey strugy et eundo per eundem fluvium usque ad verticem rivuli seu fluminis Maleysucholdi dicti et a vertice eiusdem Maleysucholdi deorsum eundo per ipsum fluvium directe usque ad fluvium seu riwłum Sprząsła et eundo deorsum per eundem fluvium directe ad Popelowedlisko et a Popelowedlisko directe ad Newothniczavscze, ubi finales gades seu limites terrarum nostrarum et ipsius ducis Semouiti Mazouie excurrerunt, cessaverunt et conclusi sunt”.

³⁸ Wojszwiła uznawano w literaturze za syna Kiejstuta, a Ajkszę – za syna Koriata. J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia*, s. 166–167, 196, 200; А. Ліцкевіч, *Гародня*, s. 25.

³⁹ Objasnienia w NKDM, cz. 2 i 3.

⁴⁰ K. Pacuski, *Sławiec h. Półkozic*, hasło w: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, z. 4, Warszawa–Kraków 1998, s. 597–598.

⁴¹ A. Kamiński, *Pogranicze*, s. 7–8, 28–31, 35. Por.: G. Rhode, *Die Ostgrenze*, s. 212–217; G. Błaszczuk, *Dzieje*, s. 95–97; А. Ліцкевіч, *Гародня*, s. 27–31; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 266–267.

Pierwsza z dwóch map zamieszczonych w niniejszym artykule przedstawia całą granicę, którą opisuje dokument z 1358 r. Druga pokazuje bardziej szczegółowo południowy odcinek granicy na podstawie opisów parafii z 1784 r. Na obu znajdują się tylko wybrane miejscowości, a ich nazwy – podobnie jak rzek – są dzisiejsze.

Granica mazowiecko-litewska zaczynała się w Kamiennym Brodzie, na rzece Elk, gdzie Mazowsze stykało się z Prusami Zakonnymi, i stamtąd biegła do Rajgródu. W całym tekście wielokrotnie określa się przebieg granicy słowem *directe*, co znaczy 'prosto', ale w sensie bliskim znaczenia 'bezpośrednio'. Według Elżbiety Kowalczyk-Heyman granica ta dochodziła raczej do Jeziora Rajgrodzkiego niż

do Rajgródu⁴², natomiast moim zdaniem było przeciwnie, gdyż brak dodatkowego określenia, które występuje przy nazwach wód, oznacza osiedle. Następny odcinek granicy między Rajgrodem a rzeką Netą (*Metha*) prowadzę w przybliżeniu śladem drogi przez Tajno i Tajenko, która poświadczona jest na przełomie XVIII i XIX w.⁴³ Podobnie oznaczył ten odcinek Gotthold Rhode⁴⁴. W tym miejscu należy podkreślić, że granica mazowiecko-litewska między rzekami Elk i Netta istniała jedynie przez dwa lata i prawdopodobnie tylko nominalnie. Ugoda graniczna

⁴² Tamże, s. 266 i mapa na s. 261.

⁴³ J.Ch. von Textor, *Topographisch-Militaerische-Karte von vormaligen Neu-Ostpreussen...*, skala: 1:150 000, Berlin 1808.

⁴⁴ G. Rhode, *Die Ostgrenze*, s. 128, 212–214.

Mazowska z Litwą nie została zaakceptowana przez zakon i stała się przyczyną konfliktu. Gdy w 1360 r., po zwróceniu Kazimierzowi Wielkiemu ziemi wiskiej przez Siemowita III, rozpoczęto budowę grodu w Rajgrodzie, Krzyżacy zniszczyli wznoszoną warownię i opanowali rejon⁴⁵. Można więc sądzić, że ten pierwszy odcinek granicy do Netty – lub nawet wraz z dalszym ciągiem idącym wzdłuż tej rzeki aż do jej ujścia do Biebrzy – wcale nie został zrealizowany.

Jak wiadomo, granica wprowadzona przez porozumienie mazowiecko-litewskie z 1358 r. okazała się najtrwalszą granicą omawianego tu obszaru⁴⁶. Po oddaniu ziemi wiskiej w zastaw Krzyżakom (1382) i przyłączeniu powiatu goniądzkiego do Wielkiego Księstwa Litewskiego (1397–1398) stała się ona granicą wewnętrzną w państwie litewskim. O jej niezmiennym przebiegu świadczą m.in. następujące fakty. W latach 1469–1476 namiestnik grodzieński Stanko Sudywojewicz wytyczał granice puszczy należących do monarchy, w tym między Puszcza Bielską a Puszcza Grodzieńską, która powtórzyła rozgraniczenie z 1358 r.⁴⁷ Z kolei w roku 1529 (1536?) komisja kierowana przez Aleksandra Chodkiewicza oparła o tę granicę wschodni zasięg włości knyszynskiej⁴⁸. Gdy w 1520 r. utworzone zostało województwo podlaskie, jego wschodnia granica na tym obszarze nie zmieniła przebiegu granicy z XIV

stulecia⁴⁹. W 1566 r. wydzielono z Podlasia województwo brzeskie, a na sejmie unii lubelskiej w 1569 r. przyłączono do Korony pomniejszone województwo podlaskie ze stolicą w Drohiczynie. Wtedy granica z 1358 r. utrwaliła się jako część granicy między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Litewskim. Przetrwiała ona bez zmian do upadku Rzeczypospolitej w 1795 r. Powyższe stwierdzenia uzasadniają decyzję, by do odtworzenia granicy z 1358 r. zastosować metodę retrogresji.

Retrogresję od stanu z końca XVIII w. umożliwiała przede wszystkim mapa województwa podlaskiego autorstwa Karola Perthéesa, nadwornego kartografa króla Stanisława Augusta. Rękopiśmienny oryginał opatrzony datą 1795 r. przechowywany jest w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, ale niedawno mapa została wydana drukiem⁵⁰.

Mająca skalę 1:225 000 mapa nie jest co prawda kartometryczna i przedstawia granice z błędami, ale sieć wodna i niemal pełne osadnictwo – chociaż zlokalizowane niedokładnie – pozwalają na podkładzie dzisiejszej mapy zrekonstruować dawną granicę województwa⁵¹. W niektórych miejscach niedokładności na mapie są zbyt duże, co utrudnia rekonstrukcję. Jesteśmy jednak w tej szczęśliwej sytuacji, że dla naszego obszaru zachowały się i zostały wydane materiały, które stanowiły podstawę pracy królewskiego kartografa, czyli opisy parafii z 1784 r.⁵²

W omawianym dokumencie czytamy, że w 1358 r. granica przebiegała „rzeką Nettą, a od Netty prosto rzeką Biebrzą”. Trzeba tu od razu objaśnić nazwy

⁴⁵ J. Grabowski, *Dynastia*, s. 76; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 246, 267–275.

⁴⁶ A. Kamiński, *Pogranicze*, s. 35–37; G. Błaszczak, *Dzieje*, s. 97; E. Kowalczyk-Heyman, *Jeszcze raz o Rajgrodzie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 4, 2007, s. 536.

⁴⁷ A. Kołodziejczyk, *Z dziejów kolonizacji puszczy na Podlasiu w XV–XVI wieku*, w: *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 36–39.

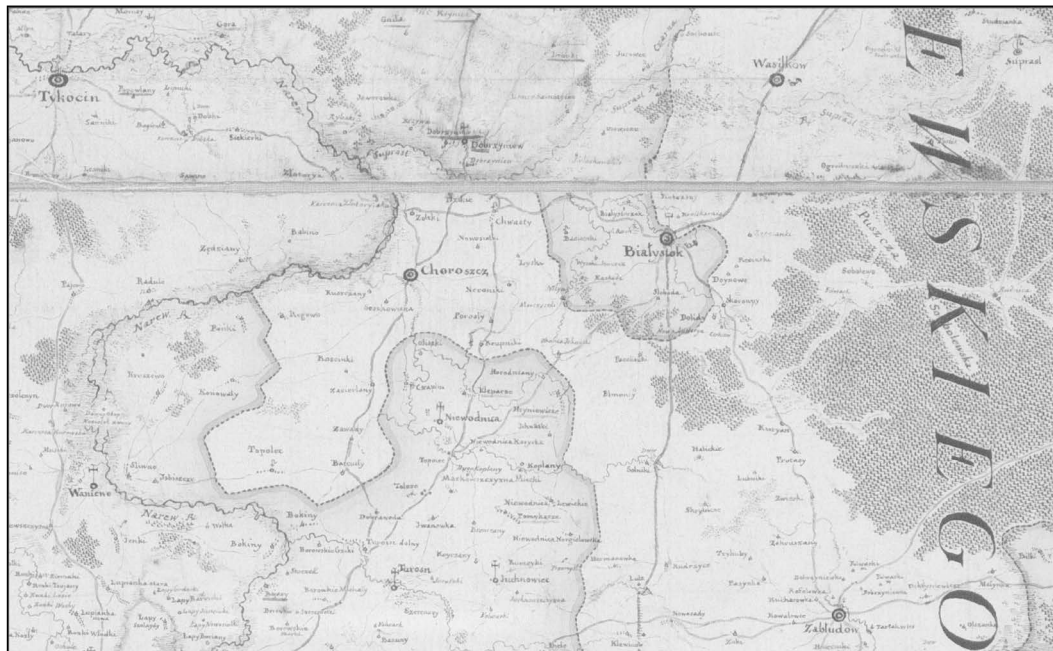
⁴⁸ *Археологический сборник документов относящихся къ истории Съверозападной Руси*, т. 1, Вильна 1867, nr 18, s. 19–23 (granica ta określana jest tu jako nowa, co wiąże się z celem działania komisji); *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6: *Podlasie (województwo)*, cz. 2, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1909 (Źródła Dziejowe, 17), s. 16–17; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 194.

⁴⁹ D. Michaluk, *Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013*, w: *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszczek, Ciechanowiec 2013, s. 172–173, 177–179.

⁵⁰ *Mapa szczególna województwa podlaskiego [...] przez Karola de Perthéesa pułkownika y geografa J.K.Mci*, Ciechanowiec [2013]. Zob. także A. Ertman, *Mapa szczególna województwa podlaskiego...*, w: *Podlasie nadbużańskie*, s. 211–254.

⁵¹ H. Rutkowski, *Fundamenta historiae. Pisma wybrane*, oprac. M. Zbieranowski, M. Stoń, Warszawa 2014, s. 269–282.

⁵² *Rękopiśmienne opisy*.

Il. 1. Fragment polsko-litewskiej granicy na mapie Karola Perthésa.

Źródło: K. Perthés, „Mapa szczegółowa województwa Podlaskiego”, skala: 1:225 000, 1795 (skala zmieniona)

następnych rzek. *Vsczevelikey strugi* znaczy 'uście Wielkiej Strugi' (w języku polskim występowała wówczas oboczność *wielikil/wielki*); w XVI w. rzeka ta nazywała się *Brzozowa*, a dzisiaj – *Brzozówka*. Źródła *Maleysucholdi* oznaczały początek Małej Sukołdy (Małej Sokołdy), której nazwę w 1529 r. zapisano jako *Sokołdka Lacka*, zaś obecnie nazywa się ona *Czarna*. Jak już wspomniano, *Sprząsła* to dawniejsza forma *Supraśli*. *Newothniczawsze* to zaś *Niewodnica uście*, odnoszące się do rzeki, która także dzisiaj nosi nazwę *Niewodnica*, a w dolnym biegu – *Czaplinianka*⁵³.

Od ujścia Netty granica szła Biebrzą zaledwie około 3 km, a następnie przebiegała wzdłuż Brzozówki – od jej ujścia aż do źródeł. W rejonie połączenia Brzozówki z Biebrzą Perthées błędnie zlokalizował trzy podlaskie miejscowości: Kopytkowo, Jasionowo i Polkowo. Zamiast na prawym, umieścił je na lewym brzegu Biebrzy, a tym samym na prawym brzegu Brzozówki, czego skutkiem było błędne poprowadzenie granicy województwa⁵⁴. Wymieniona w dokumencie miejscowość Targowisko, która leżała przy granicy biegnącej od Biebrzy do ujścia Brzozówki, nie występuje w późniejszych źródłach. Lokalizuje się ją w miejscu Starego Dolistowa⁵⁵. Moim zdaniem bardziej prawdopodobną lokalizacją jest jednak wieś Zabiele, a to ze względu na położenie nie nad Biebrzą (w dokumencie czytamy: „od Biebrzy prosto do Targowiska”) oraz mniejszą odległość od rzeki Brzozówki. Za identyfikacją z Targowiskiem mogą również przemawiać stwierdzone w Zabieliu archeologiczne ślady cmentarzyska, ale ich interpretacja nie jest jednoznaczna⁵⁶.

Brzozówka ma źródła koło wsi Niemczyn, której w 1784 r. jeszcze nie było, ale w pobliżu, w województwie podlaskim istniała wieś Krasne, a w województwie trockim Wielkiego Księstwa Litewskiego – wieś Brzozówka⁵⁷. Potwierdza to, że granica dochodziła do źródeł rzeki (na mapie Perthéesa jest tu błąd). Pochodzący z 1529 r. opis granicy majątkowej, która była zarazem granicą województwa, zaczyna się od działu wodnego między źródłami Brzozówki i Czarnej. Najpierw prowadzona jest ona wzdłuż rzeki Czarnej, która według dzisiejszej mapy nosi nazwę *Czarna Rzeczka* i ma źródła koło Oleszkowa, a dopiero od jej ujścia idzie wzdłuż Małej Sokołdy⁵⁸. Ponieważ dokument z 1358 r. wymienia tylko tę drugą nazwę, można przypuszczać, że w XIV w. dzisiejsza Czarna Rzeczka była uznawana za górny bieg Małej Sokołdy, dzisiejszej Czarnej (taką nazwę ma już na mapie Perthéesa). W 1784 r. Czarna Wieś Kościelna i Wólka Ratowiecka znajdowały się po stronie litewskiej⁵⁹, a więc prowadzenie średniowiecznej granicy ciekim płynącym od Czarnej Białostockiej jest nieuzasadnione⁶⁰.

Zgodnie z tekstem dokumentu granica ustalona w 1358 r. dochodziła wzdłuż Czarnej aż do jej ujścia do Supraśli i tak też pokazana jest na mapach w niniejszym artykule. W 1784 r. było inaczej: granica przydzielała stronie litewskiej pas terenu na prawym brzegu rzeki, gdzie znajdowało się przedmieście Wasilkowa. Informuje o tym opis parafii Wasilków: „Sochonie przedmieście, na zachód letni pół mili szrednie”⁶¹. Królewski kartograf nie mógł dowiedzieć się z tych słów, że Sochonie leżą na prawym brzegu Czarnej, dlatego na jego mapie granica w tym miejscu biegnie tak, jak w 1358 r.

⁵³ A. Kamiński, *Pogranicze*, s. 29–30, 36; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 63, 65, 126, 129, 266.

⁵⁴ O granicy zob. w opisie parafii Karpowicze. *Rękopiśmienne opisy*, s. 195.

⁵⁵ J. Maroszek, *Badania J. Wiśniewskiego dziejów Podlasia i Grodzieńszczyzny a obecny stan wiedzy*, w: Jerzy Wiśniewski (1.01.1928–30.10.1983 r.), red. A. Dobroński, Łomża 2000, s. 20–22; А. Лицкевич, *Гародня*, s. 30.

⁵⁶ Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 93, 194.

⁵⁷ *Rękopiśmienne opisy*, s. 86, 155.

⁵⁸ *Археографический сборник*, s. 21–22.

⁵⁹ *Rękopiśmienne opisy*, s. 107.

⁶⁰ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 63, 266.

⁶¹ *Rękopiśmienne opisy*, s. 107.

Według dokumentu od ujścia Czarnej granica przebiegała Supraślą w dół, prosto do Popielowego Siedliska, a dalej „od Popielowego Siedliska prosto do Niewodnica uście”. Zgodnie z przyjętą metodą regresji ten ostatni odcinek – stosunkowo długi, a nieoparty o rzekę – został tu przedstawiony na podstawie opisów parafii z 1784 r. Wskazana w nich wieś Sielachowskie na lewym brzegu Supraśli była miejscowością nadgraniczną po stronie podlaskiej, tam gdzie granica odchodziła od rzeki. W tym miejscu prawdopodobnie w 1358 r. znajdowało się Popielowe Siedlisko⁶². Nasuwa się podejrzenie, iż z drugim członem tego toponimu wiąże się nazwa *Sielachowskie*. Językoznawcy stwierdzają, że dla języków wschodniosłowiańskich typowe było przechodzenie *dl* w *l*, czyli zmiana *siedlisko* w *sielisko*⁶³. Wydaje się, że od tej drugiej formy może się wywodzić przymiotnik *sielachowskie*, a także nazwisko *Sielachowski*.

W 1784 r. granica przechodziła przez parafię Białystok⁶⁴. Wszystkie miejscowości leżące w jej zasięgu należały do jednej osoby – właścicielką dóbr białostockich była wtedy Izabela Branicka, kasztelanowa krakowska, wdowa po Janie Klemensie herbu Gryf. Duża prywatna własność na tym terenie (po obu stronach rzeki Białej wpadającej do Supraśli) powstała już w latach 1437–1450 z nadania wielkiego księcia litewskiego dla Raczkowiczów z rodu Klausucia⁶⁵. Choć dobra magnackie istniały tu przez stulecia, to w XVIII w. tak jak parafia podzielone były między województwa podlaskie (powiat brański) i trockie (powiat grodzieński)

polsko-litewską granicą polityczną. Warto tutaj powtórzyć za Jerzym Wiśniewskim, że na jednym odcinku biegła ona „rzeczką Białystok (dziś Biała) przez obecne centrum Białegostoku”⁶⁶. Sytuacja z XVIII w. potwierdza fakt, że dawność granicy oznaczała w tym przypadku jej nienaruszalność.

Granica przebiegająca na mapie Perthéasa w rejonie Białegostoku jest rażąco błędna: kartograf połączył należące do województwa trockiego dobra Choroszcz z trzonem tej jednostki administracyjnej, choć w rzeczywistości tworzyły one enklawę na terenie województwa podlaskiego. Po unii lubelskiej 1569 r., gdy Podlasie zostało inkorporowane do Królestwa Polskiego, kasztelan wileński i hetman wielki litewski Grzegorz Chodkiewicz odmówił przysięgi na wierność Koronie, w związku z czym jego dobra pozostały w Wielkim Księstwie Litewskim⁶⁷. Oznaczenie tej enklawy na mapie w kontekście niniejszego artykułu jest jednak całkowicie zbyteczne.

Wyrażany w opracowaniach o granicy z 1358 r. pogląd, że kończyła się ona na ujściu Niewodnicy do Narwi, wymaga bliższego rozpatrzenia. Mało prawdopodobne jest, by dojszcie do wymienionego miejsca nie było prowadzone choćby na krótkim odcinku wzdłuż którejś z tych dwóch rzek. W dokumencie wymieniona jest tylko Niewodnica, a zatem nasuwa się przypuszczenie, że granica przebiegała wzdłuż niej. Ponieważ jednak wcześniej dokument konsekwentnie zaznacza bieg granicy wzdłuż rzek nawet na krótkim odcinku, rodzi się pytanie, dlaczego nie ma takiej informacji tutaj. Zwracano już uwagę, że pominięta została nazwa Narwi. Moim zdaniem uznanie ujścia Niewodnicy do Narwi za koniec wspólnej granicy między ziemią wisną a terytorium grodzieńskim jest nieuzasadnione. Jak pokazują obie mapy, przyjmując, że

⁶² Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 142.

⁶³ *Siedliska (1), Siedliska (10), Siedliska (12), Siedliska (21a), Sielachowskie*, hasła w: *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, t. 13, Kraków 2016.

⁶⁴ *Rękopiśmienne opisy*, s. 17–33.

⁶⁵ T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 107–117; J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 7–27.

⁶⁶ Tamże, s. 17.

⁶⁷ D. Michaluk, *Granice*, s. 179–181.

również między Supraślą a Niewodnicą bieg granicy ustalono w 1358 r. tak, jak dokumentują to późniejsze źródła. Oczywiście nie można wykluczyć, że między wiekiem XIV a XVIII wraz z rozwojem osadnictwa doszło do jakichś niewielkich przesunięć, ale poza wskazanym przykładem Wasilkowa nie mamy na ten temat żadnych informacji. Wiadomo natomiast, że autorytet dawnych ustaleń utrwalonych w tradycji był wielki. Ważnym miejscem na drugiej z przedstawionych map jest rozgraniczenie między litewskimi wsiami Solniczki (w XVIII w. Solniki) i Skrybiczka a podlaską, czyli koronną Niewodnicą Nargilewską. Właśnie do tego miejsca odnoszą słowa dokumentu Kiejstuta o końcu granicy między jego ziemiami a księstwem mazowieckim Siemowita.

Na koniec należy odpowiedzieć na pytanie: co z zapisaną w dokumencie nazwą – w transkrypcji – *Niewodnica Uście*? Wcześniej w tym samym opisie występuje uście Wielkiej Strugi, dzisiejszej Brzozówki, określonej jako *fluvium*, której wpadanie do Biebrzy nie budzi wątpliwości. Trzeba zauważyć, że skoro słowa te zosta-

ły zapisane po polsku, to w całości miały charakter nazw własnych, oznaczających konkretne miejsca w terenie. Co więc znaczyła nazwa terenowa *Niewodnica Uście*? Charakterystyczne, że tylko przy tej nazwie związanej z rzeką w dokumencie nie pada słowo *fluvium* albo *rivulum*. Sądzę, że różne miejsca słowa *uście* w dwóch przytoczonych nazwach oraz różne przypadki deklinacji odpowiadają różnemu znaczeniu tego samego wyrazu. W dziewiątym tomie *Słownika staropolskiego* pod hasłem *Ujście* (przyjętym przez redakcję w formie nowożytniej, bo forma średniowieczna to wyłącznie *uście*) czytamy: „1. ‘ostatni odcinek rzeki lub potoku wpadającego do innej rzeki, jeziora lub morza’; 2. ‘wyptyw wody, źródło wody’”⁶⁸. W interpretacji dokumentu z 1358 r. przyjmuję zatem oba znaczenia, a dla rzeki wymienionej w drugiej kolejności – znaczenie drugie: źródło, wyptyw Niewodnicy. Innymi słowy nazwa terenowa *Niewodnica Uście* znaczy to samo, co *Niewodnica Wyptyw*. Zgadza się to z tezą, że w tym miejscu granica uzgodniona w 1358 r. nie uległa zmianie do roku 1795. ■

⁶⁸ *Słownik staropolski*, t. 9, z. 5, Wrocław 1987, s. 350.

Bibliografia

- Błaszczyk G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań 1998.
- Ertman A., *Mappa szczegółowa województwa podlaskiego...*, w: *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszczak, Ciechanowiec 2013, s. 211–254.
- Gieysztor A., *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973.
- Grabowski J., *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytucjami i genealogią książąt*, Kraków 2012.
- Jaszczolt T., *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 13–48.
- Kamiński A., *Pogranicze polsko-rusko-jaćwieskie między Biebrzą i Narwią*, „Rocznik Białostocki”, 4, 1963, s. 7–41.
- Kołodziejczyk A., *Z dziejów kolonizacji puszczy na Podlasiu w XV–XVI wieku*, w: *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin i czterdziestopięcioletnie pracy naukowej*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 29–93.
- Kowalczyk-Heyman E., *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Piszą a Biebrzą)*, Warszawa 2013.
- Kowalczyk-Heyman E., *J. Śliwiński, Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkooksiężęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010, „Kwartalnik Historyczny”, 119 (3), 2012, s. 605–613.
- Kowalczyk-Heyman E., *Jeszcze raz o Rajgrodzie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 4, 2007, s. 529–537.
- Maroszek J., *Badania J. Wiśniewskiego dziejów Podlasia i Grodzieńszczyzny a obecny stan wiedzy*, w: *Jerzy Wiśniewski (1.01.1928–30.10.1983 r.)*, red. A. Dobroński, Łomża 2000, s. 17–28.
- Michałuk D., *Granice województwa podlaskiego i ostrzeżenie obszaru Podlasia w latach 1513–2013*, w: *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszczak, Ciechanowiec 2013, s. 169–191.
- Myśliwski G., *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku)*, Warszawa 1999.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 13, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków 2016.
- Nikodem J., *Patyrę (Patryk?) Kiejstutowic czy Patryk Narymuntowic? Próba identyfikacji księcia władającego Grodnem do 1365 roku*, „Genealogia”, 13, 2001, s. 133–150.
- Pacuski K., *Sławiec h. Półkoczic*, hasło w: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, z. 4, Warszawa–Kraków 1998, s. 597–598.
- Pacuski K., *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze”, 40, 2002, s. 167–200.
- Paszkievicz H., *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1: *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa 1933.
- Paszkievicz H., *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938.
- Paszkievicz H., *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925.
- Paszkievicz H., *Z dziejów Podlasia w XIV wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 42 (2), 1928, s. 229–245.
- Początki Warszawy. Spojrzenie po 700 latach*, red. H. Rutkowski, Warszawa 2015.
- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, cz. 2, t. 6: *Podlasie (województwo)*, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1909 (Źródła Dziejowe, 17).
- Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszyński i dekanat augustowski*, oprac. W. Wernerowa, Warszawa 1996.
- Rhode G., *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Köln–Graz 1955.
- Rutkowski H., *Fundamenta historiae. Pisma wybrane*, oprac. M. Zbieranowski, M. Słoń, Warszawa 2014.
- Suchodolska E., *Dzieje polityczne (połowa XIII–połowa XIV w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsowicz, Pułtusk 2006, s. 213–256.
- Świeżawski A., *Polityka mazowiecka Kazimierza Wielkiego*, „Rocznik Mazowiecki”, 3, 1970, s. 167–182.
- Śliwiński J., *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkooksiężęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010.
- Śliwiński J., *Wyodrębnienie się puszczy przynależnej do Grodna*, w: *Puszcze wielkooksiężęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007, s. 95–132.
- Tęgowski J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999.
- Wasilewski T., *Białystok w XVI–XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 107–125.
- Wiśniewski J., *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, 11, 1977, s. 7–80.

Wiśniewski J., *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 7–27.

Wyrozumski J., *Kazimierz Wielki*, Wrocław 1986.
Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси, т. 1, Вильна 1867.

Ліцкевіч А., *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV ст.: назва і межы*, w: *Гарадзенскі палімпсест 2012*, рэд. А.Ф. Смаленчук, Н.У. Сліж, Гродна 2013, s. 10–59. ■

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358

Summary

The document which makes the basis of the present article was issued in Grodno on August 14, 1358. The issuer was Kestutis, a Lithuanian duke, while the receiver was duke Siemovit III, who – as the Polish king Casimir the Great's liege – ruled as the only duke in Mazovia. The document states that Kestutis made an agreement with Siemovit by virtue of which the border between the lands of Lithuania and Mazovia was established on the basis of what the representatives of both parties determined. In a 2000 edition of the document the publishers found the document forged. The examination of the original performed by experts in paleography showed that the document is authentic.

The Kingdom of Poland concluded some kind of an agreement with the Grand Duchy of Lithuania in 1356, the result of which was a longer period of peace between those countries. This helped regulate the controversial matters on the border between Mazovia (Wizna area and Goniądz district) and Lithuania (Grodno territory). That frontier territory was covered with woods, where permanent settlements were situated only on the outskirts, close to the rivers Narew and Biebrza from the side of Mazovia, and close to the river Niemen from the side of Lithuania. A lack of settlement was due to frequent

invasions in the 14th century by Lithuanians and the Teutonic Knights, which order had their own state in Prussia. The Polish population, Mazovians, entered the woods from the west, while the Ruthenians approached from the east but before the border was established, the frontier was no man's land in the political sense. The author of the present article does not agree with the thesis which predominated in the literature of the subject that until 1358 the Mazovian border with Lithuania had run about 12–15 km away from Grodno. Those were only the territorial claims of Mazovian dukes.

The document emphasizes that both Lithuania and Mazovia recognized a need to determine the border and its course was established by their representatives (mediators), five from each side. The first map presents the whole border described in the document from 1358, while the second one shows the details of the final part of the border on the basis of the source from 1784. It is only the initial part between the rivers Ełk and Netta which did not come into life (in 1360 the Teutonic Knights occupied Rajgród). The whole further section of the border proved to be the most lasting in that area. Since the end of the 14th century it was the inner border in Lithuania and when in 1569 the Sejm of the Lublin union

joined Podlasie voivodeship to the Crown the 1358 border became established as a part of the Polish-Lithuanian border. It remained without any changes till the collapse of the Republic in 1795. This justifies the decision to use the method

of retrogression to reconstruct the border. The section of the border seen in the second map was presented in the literature of the subject in a completely different way and this is the reason to show this map. ■

Słowa kluczowe: granica, pogranicze, Mazowsze, Litwa, województwo podlaskie, metoda retrogresji

Keywords: border, borderland, Mazovia, Lithuania, Podlasie voivodeship, retrogressive method

Henryk Rutkowski – emerytowany pracownik Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, współpracownik Zakładu Atlasu Historycznego w tym instytucie. Zajmuje się historią Polski XII–XVIII w., zwłaszcza dziejami miast, geografią historyczną i historią kartografii
(e-mail: h.rutkowski@ihpan.edu.pl)